

О. В. Борисова,

к. геогр. н., доцент кафедри туризму,

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, м. Київ

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ВІЙСЬКОВОГО ТУРИЗМУ. РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ

O. Borisova,

Candidate of Geographical Sciences, Associate Professor of Tourism

of M.P. Drahomanov National Pedagogical University, Kyiv

PROSPECTS OF MILITARY TOURISM. THE REGIONAL DIMENSION

У статті розглядаються перспективи розвитку військового туризму в Гадяцькому районі Полтавської області. Проаналізовано історико-культурний потенціал Гадяччини як фактора розвитку військового туризму і забезпечення сталого розвитку регіону. Проведений SWOT-аналіз ресурсної бази району. Висвітлені питання психологічних факторів привабливості військового туризму для туристів. Доведено, що військовий туризм — це соціально-орієнтована сфера, яка є ефективним засобом фізичного та морального розвитку і самовдосконалення людини, в її рамках вирішуються актуальні проблеми патріотичного виховання, взаєморозуміння і взаємоповаги народів і націй.

The article considers the prospects of development of military tourism in Gadyach region. Analyzes the historical-cultural potential of Gadyach region as a significant factor in military tourism development and sustainable development of the region itself. Was effected a SWOT-analysis of resource base of the region. Was covered the questions of psychological factors of attractiveness of the military tourism for tourists. It is proved that military tourism — a socio-oriented area, which serves as an effective means of physical health, ethical development and human self, within the limits of whom actual problems of patriot education, mutual understanding and respect of peoples and nations.

Ключові слова: військовий туризм, Гадяцький район, перспективи, SWOT-аналіз.

Key words: military tourism, Gadyach region, prospects, SWOT-analysis.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ ТА ЇЇ АКТУАЛЬНІСТЬ

Туризм — складний соціокультурний та історичний феномен, який з форми проведення дозвілля та способу заняття вільного часу поступово перетворився на багатоплановий фактор світового значення нового століття й тисячоліття: економічний, соціокультурний, комунікативний, міжнародний. Сьогодні туризм є необхідним шляхом розвитку інтелектуальних і пізнавальних зусиль, спрямованих на надбання нового соціального досвіду.

Одночасно він виступає як сфера надання послуг з психологічного розвантаження та відтворення нових чуттєво-емоційних сторін внутрішнього світу людини. Подорожі, метою яких є оздоровчий і пізнавальний принцип, не задовольняють частину сучасних туристів. Людина, цілорічно занурена у кругообіг буденності і монотонності, переслідує мету отримати якомога більше вражень і гострих відчуттів під час відпустки, розкрити свої прагнення, пристрасті, деякі з них можуть шокувати суспільство, яке знає цю людину тільки як носія соціальних чеснот. Останнім пояснюється активний розвиток небезпечних, нетрадиційних, екстремальних видів туризму, одним з яких є військовий туризм. Розвиток останнього обумовлений також і тривалим періодом

миру й відносного економічного благополуччя розвинутих країн світу. Обстановка спокою та ситості іноді спонукає людину шукати нові форми та шляхи для реалізації схильності до ризику та авантюризму. До того ж поширене відчуття торжества та процвітання економічно розвинутих країн на світовій арені впливає на самооцінку громадян — вони почувають себе більш упевненими у своїх силах і здібностях і менш бояться всякого роду небезпек.

З іншого боку, проблеми соціально-економічного та соціально-політичного становища українського суспільства на сучасному етапі викликали гостру необхідність визначення позиції представників держави та кожного громадянина щодо патріотичного ставлення до своєї Батьківщини. Серед низки питань у цьому руслі найактуальнішим видається питання виховання молодого покоління, оскільки саме воно у найближчому майбутньому буде формувати культурно-політичну еліту держави, а відтак, стане тією рушійною силою, від якої залежатиме майбутнє всієї нації. Саме тому національно-патріотичне виховання сьогодні є актуальним. Важлива роль в цьому процесі повинна відводитися ресурсам військового туризму, адже саме він допомагає усвідомити почуття патріотизму до власної Батьківщини

ни — глибокого, особистого, зацікавленого ставлення до неї, сформувати її цінність, відкрити сприятливі умови для створення та розвитку багатьох якостей, необхідних майбутнім захисникам Вітчизни.

АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблематика вивчення військового туризму в Україні перебуває у полі зору таких науковців, як Биржаков М.В., Бугрій О.В., Подволоцький А., Псуй А., Смірнов І.Г., Титов О.А. Кожен з авторів висвітлює певні аспекти військового туризму і підтверджує його важливу роль у розвитку країни в цілому.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є ознайомлення з основними центрами і об'єктами військового туризму Гадяцького району Полтавської області, з'ясування тенденцій і перспектив розвитку зазначеного виду туризму задля його залучення у процес формування патріотично налаштованої, національно свідомої генерації вітчизняної молоді.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Стратегія стійкого розвитку галузі туризму та рекреації в Україні передбачає залучення в процес створення національного туристичного продукту нових туристично привабливих територій. Яскравим прикладом гармонійного поєднання та співіснування природної краси та багатой історико-культурної спадщини є малознаний і маловідомий Гадяцький район Полтавської області, який сміливо можна назвати районом-музеєм, районом-заповідником.

Історія Гадяччини виявилася багатою на військові події. Численні об'єкти історико-культурної спадщини на території краю розповідають про козацьку добу, Північну, Першу Світову, Громадянську та Другу Світову війни у вигляді залишок фортець, оборонних валів, могил, пам'ятників і пам'ятних знаків полеглим воїнам та односельцям, місць розстрілів чи боїв. Ці ресурси можуть слугувати базою для розвитку, в першу чергу, військово-історичного та сентиментального видів туризму в краї.

Пам'ятки козацької доби. Значна їх частина знаходиться в центрі району — старовинному місті Гадячі — місті козацької слави, яке має статус однієї з гетьманських столиць України, місті, яке свого часу відіграло надзвичайно важливу роль у формуванні нашої держави.

Як козацький край Гадяччина відома ще з середини XVII ст. Гадяцький козацький полк був одним із перших, який утворив гетьман Богдан Хмельницький, увівши новий адміністративно-територіальний поділ на звільненій від польської шляхти території в 1648 році. В цей час, в м. Гадяч на Замковій горі була побудована фортеця, де проживали реєстрові козаки. Фортеця мала типові для тогочасної України фортифікаційні укріплення. Завдяки особливому статусу міста — рангового володіння гетьмана, у фортеці зберігалася частина військового скарбу і особистого скарбу гетьмана. На думку вченого та історика В.В.Кривошеї, саме в Гадячі тих часів відчувався найбільший по всій Україні вплив Запорізької Січі [4, с. 53].

У 1658 році в Гадячі гетьманом І.Виговським був підписаний договір між Україною та Річчю Посполитою, відомий під назвою "Гадяцький трактат" — перша спроба офіційно об'єднати Україну і поставити її на один щабель з європейськими державами, спроба стати вільною, незалежною державою — спроби, яким не судилося реалізуватися. Проте Гадяцька угода є видатним досягненням козацького уряду, свідченням зрілого державницької ідеології українського суспільства.

У 1663 році Гадяч стає першою столицею Лівобережної України, політичним центром Гетьманщини. Тут знаходився гетьманський уряд на чолі з І.Брюховецьким, зберігалися клейноди, хоругви, військовий скарб, про-

водилися Генеральні та Старшинські козацькі ради, функціонувала Військова канцелярія, що видавала гетьманські універсали, якими регулювався адміністративний, політичний, соціально-економічний устрій Лівобережної України. Гетьман І. Брюховецький активно перебудовує оборонні та адміністративні споруди на Замковій горі, доповнює архітектурний ансамбль полковою родиною Богоявленською церквою (в якій згодом був похований), кам'яницею, що збереглася до наших часів, численними підземними ходами.

Підземелля Гадяча — це окрема сторінка в історії міста. Місцеві краєзнавці, за часом виникнення, цеглою і способом її кладки, умовно поділяють їх на групи: найдавніші, періоду Гетьманщини та Північної війни. За мінімальними оцінками довжина ходів вимірюється кілометрами, за максимальними — десятками кілометрів. Підземні ходи починались з приватних підвалів козацької старшини, церков, гетьманського палацу. В підземеллях міста в різні часи існували: козацька в'язниця, льохи для зберігання припасів та військової амуніції, гетьманські скарбниці, схованки особистих цінних речей. Вони виходили за межі укріплень, слугували для вилазок у ворожий тил, або для можливої втечі. Гадяцькі підземелля прокладені в твердій глині, значна частина їх пошкоджена під час сучасного будівництва та під обвалами, але ті, що збереглися, поза сумнівом, є не лише найцікавішим історичним, але й перспективним туристичним об'єктом. Зі знахідок підземель (експонати скіфської доби, козацькі мушкети, перначі, списи, монети, кінджали тощо) в місті створена окрема експозиція "Підземний світ" [7, с. 2—9].

З долею міста як ранговою гетьманською маєтністю нерозривно пов'язані долі гетьманів України — Б. Хмельницького, І. Виговського, І. Брюховецького, П. Дорошенка (рідний брат гетьмана — Андрій — був гадяцьким городовим отаманом), І. Самойловича, І. Мазепи, Д. Апостола, К. Розумовського. Події доби козаччини висвітлені в унікальному творі з історії Гадяцького краю, і не лише його, а й усієї України — творі полковника Гадяцького козацького полку Григорія Граб'янки, відомого на весь світ як "Літопис Григорія Граб'янки, або літопис самовидця", написаний в середині XVII ст. в м. Гадячі. Твір, який справив великий вплив на формування історіографії України.

Сьогодні, означений період в історії Гадяччини відображений в численних яскравих експозиціях краєзнавчого музею м. Гадяча. Вони представлені архівними документами, грамотами, давніми картами, автентичними знахідками з підземель та залишок гетьманської фортеці на Замковій горі. Встановлено пам'ятний знак на честь 350-річчя проголошення м. Гадяча гетьманською столицею.

Північна війна. Події Північної війни 1700—1721рр. між Росією і Швецією за сфери панування в далекій Балтиці не минули і Гадяцький край. Гадяч було захоплено шведами в листопаді 1708 року. Протягом наступних чотирьох місяців Карл 12 перетворив місто на справжній лазарет, який заповнили сотні обморожених вояків. Наслідки суворої зими 1708—1709 рр. для шведської армії в Гадячі описував німецький капелан Й.Бардіні: "У місті не було жодного дому, що не виглядав би як шпиталь, по хатах було так багато недужих на лавках і під лавками, що не можна було просунути ногу" [1, с. 24].

Під час перебування шведів у Гадячі було поновлено укріплення Гадяцької фортеці, подовжені існуючі, та прокладені нові відрізки підземних ходів — шведський король планував пересидіти зиму власне на території Гадяччини.

Місцеве населення активно протистояло шведській навалі — партизанські загони, що активно поповнювалися за рахунок селян з навколишніх сіл, діяли по всій території сучасного району та за його межами (м. Охтирка, Зіньків, Опишня тощо).

Свій слід у всесвітній військовій історії залишила й героїчна оборона фортеці козацького містечка Веприк. Оборона Веприка, в ході якої сили противника у десять разів перевищували сили захисників, мала надзвичайно важливе значення. П'ятидесятиденна боротьба за Веприцьку фортецю затримала, знесила і морально підірвала дух шведської армії. Тяжкі втрати шведів ще більше погіршили їх моральний стан — втрати під час штурму Веприка можна порівняти із втратами у великій битві, при цьому було втрачено цвіт шведського офіцераства. Тривала облога фортеці зірвала плани Карла XII у подальшому веденні бойових дій, наблизивши розв'язку під Полтавою.

На час облоги периметр захисних фортечних редутів сягав приблизно 3000 м, земляні вали були підняті на висоту 6—8 м, а частокіл ще на 1,5 м. Були укріплені єдині (південні) ворота. З північного боку існував підземний хід. Зі сходу фортецю пронизував яр. Станом на 2010 рік відзначено лише збереження валу в східній частині укріплення. Біля підніжжя валу встановлено пам'ятний знак із написом: "Славним предкам від вдячних потомків на честь 275-річчя оборони Веприка від шведських загарбників". Під стінами церкви Святого Миколая знаходиться братська могила шведських воїнів.

Буремними подіями відзначалося життя регіону в 1917—1921 рр. Неодноразово його захоплювали німці, денікінці, червоноармійці.

Двадцять об'єктів історико-культурної спадщини нагадують про події Громадянської війни та період становлення радянської влади.

У центрі міста Гадяч, на території міського парку, знаходиться братська могила, найбільша в районі за кількістю похованих учасників громадянської війни та боротьби з антибільшовицькими збройними формуваннями отаманів Спричака та А.Христового 1920—1938 рр. Братські могили полишили по собі вищезгадані трагічні події в селах району — Красній Луці, Краснознаменці, Ручках, Харківцях, Рашивці, Лютенці, Гречанівці та ін.

За 70 років панування комуністичної ідеології в країні було знищено будь-які нагадування про іншу протилежну сторону, що боролася з більшовицькою ідеологією. Один такий об'єкт на території району зберігся до сьогодні — це місце садиби родини отамана Леонтія Христового — нащадка давнього козацького роду, одного з керівників антибільшовицького повстанського руху на Полтавщині. Поштовою до створення антибільшовицького повстанського загону стало пограбування декількох сіл району продовольчими загонами в липні 1920 року. Повстання під проводом А. Христового досить швидко поширювалося — в кінці липня 1920 р. загін нараховував понад 300 бійців. Найбільшого розмаху воно досягло в серпні 1920 року, охопивши територію Гадяцького, Миргородського та Зінківського повітів. Отаман Христовий неодноразово зустрічався з Н. Махном, від якого отримав зброю та мандат на право формування Особливого загону Повстанської армії України. В липні 1921 року загін А. Христового був знищений маневровою групою міліції, сам отаман був тяжко поранений, а згодом убитий [8, с. 324].

Нині від садиби, що була розташована в с. Лютенка на розі сучасних вулиць Дружби та Першотравневої, зберігся лише погреб, дуб та шовковиця, що пам'ятають отамана. Силами місцевих краєзнавців встановлений пам'ятний знак.

Величезною трагедією ХХ ст. для України стали події Другої Світової війни. Напевне, жодна інша історична подія не залишила такої глибокої рани у народній пам'яті і людських душах — війна небувалих масштабів, що розконала не тільки світ, а й цілі епохи. Ставши суворим випробуванням для людства загалом, і попри свою тотальну бруталність, вона виявила яскраві приклади гідності, стійкості, мужності, відваги, героїзму, "людяності у нелюдяний час".

Гадяцький район належить до тих районів Полтавщини, на території яких відбулося найбільше збройних конфліктів та інших подій, пов'язаних із оборонними боями, окупацією, партизанською боротьбою та визвольними боями протягом 1941—1945 рр.

Гадяцький район був окупований німецькими військами 27 вересня 1941 року. Окупувавши його територію, фашисти одразу розпочали кампанію винищення потенціалу для можливого спротиву своїй владі: у селах району були відкриті тимчасові в'язниці, в яких утримували радянських активістів, комуністів, військовополонених, партизанів, непокірних жителів. Сьогодні кожне п'яте село району має на своїй території пам'ятний знак, яким позначено місце розстрілу тюремних в'язнів. За розпорядженням окупаційної влади відновила свою діяльність в'язниця в м. Гадячі — в кам'яниці, єдиному приміщенні, що нагадувало про замок гетьмана І.Брюховецького на Замковій горі. За архівними джерелами, на початку 1942 р. в її стінах перебувало до 300 осіб військовополонених Червоної Армії — представників грузинської національності, які згодом були розстріляні [6, с. 112]. Одночасно, кам'яниця стає збірним пунктом для відправки молоді на примусові роботи до Німеччини — протягом 1941—1943 рр. п'ять тисяч жителів району було вивезено за кордон.

Однією з найтрагічніших сторінок часів Другої Світової війни на Гадяччині стала політика голокосту, яку активно проводили нацисти з перших днів своєї присутності на території району. Значним місцем розстрілу єврейського населення стало урочище Гончарний Яр, в якому нацистами було знищено близько 300 представників єврейської громади міста Гадяча. Розстріли відбувалися в кілька етапів: відомо про 23 листопада й 5 грудня 1941 р. та 22 лютого 1942 року.

Героїчною сторінкою Другої Світової на території району стала партизанська боротьба. На Гадяччині було створено 11 партизанських загонів та 4 партизанські групи у селах Гречанівка, Рашивка, Харківці, Римарівка загальною чисельністю понад 150 осіб. Базою підпільних Гадяцького району та Полтавського обкому стало с. Плішивець — район перетворився на центр партизанської боротьби на Полтавщині. Свідченням цих подій є ряд об'єктів культурної спадщини Гадяччині: в місті Гадяч встановлено пам'ятну дошку на честь підпільних партійних організацій району; на східній околиці с. Вельбівка є знак, що засвідчує пам'ятне місце останнього бою партизанів із німецькими карателями; у селі Книшівка означене пам'ятне місце, де проходили наради командирів партизанських загонів та Полтавського підпільного обкому КП(б)У тощо. Могили партизан винайдені в багатьох селах району.

Жорстокі бої точилися на території Гадяцького району під час його звільнення у вересні 1943 року військами Воронежського фронту в ході Харківської наступальної операції. Свідченням цьому є та кількість братських і одиночних могил, що висвітлені й зберігаються у 59-ти населених пунктах району. Основний меморіал, що увінчує трагедію страшної війни, знаходиться в центрі міста Гадяч. У його складі: братські могили радянських воїнів (1941—1943 рр.); могила командуючого 47-ю Армією генерала П.П.Корзуна, який загинув від вибуху міни 16 вересня 1943 р. біля села Березова Лука; пам'ятний знак полеглим землякам, пам'ятний знак учасникам бойових дій на території інших держав (2004 р.). Нещодавно меморіал поповнився пам'ятним знаком "Втеча з пекла" (2010 р.) — на згадку про легендарну втечу десяти радянських військовополонених з табору смерті "Пенемюнде" 8 лютого 1945 р. на німецькому важкому бомбардувальнику "Хейнкель — 111". Серед втікачів був і житель м. Гадяча — М.О.Ємець.

На різних фронтах Другої Світової боролися тисячі жителів району. Понад 5 тисяч відзначені бойовими орденами та медалями СРСР, серед яких Герої Радянського Союзу (М.С. Чирка, М.Ф. Лимонь, М.А. Ве-

лічай), Кавалери трьох (В.С. Боряк) та двох орденів Слави тощо.

Цікавим об'єктом військового туризму є місця, які пов'язані з життям та діяльністю відомих військових конструкторів. На території району вони знаходяться у селах Лютецька та Веприк. Перше, пов'язане з ім'ям О.Д. Засядько — генерал-майора кавалера орденів Св. Володимира та Св. Георгія, основоположника ракетної галузі, винахідника принципів реактивної тяги, балістики ракет. Сьогодні можна сміливо стверджувати, що космічна ера для українців почалася 1885 року на Гадяччині.

Село Веприк — батьківщина видатного вченого, конструктора бронетехніки, ядерної та термоядерної зброї, тричі Героя Соціалістичної Праці, члена-кореспондента АН СРСР, генерал-лейтенанта інженерно-технічної служби М.А. Духова — одного з тих, хто створював і зміцнював оборонну потужність країни під час війни 1941—1945 рр. та "холодної війни" 70—80-х років ХХ століття.

ВИСНОВКИ

Ознайомившись хоча і з неповним переліком історико-культурних ресурсів Гадяцького району слід зауважити той факт, що вони є достатньо потужною базою для розвитку військово-історичного туризму у контексті загальної індустрії туризму, що є важливим чинником забезпечення сталого розвитку району та області в цілому. SWOT-аналіз історико-культурного потенціалу Гадяччини допоможе сконцентрувати увагу на сильних сторонах і можливостях, які створюють умови для конкретних дій щодо подолання перешкод та проблем, які виникатимуть на шляху залучення ресурсної бази в розвиток військово-історичного туризму в регіоні.

Сильні сторони (S):

1. Різноманітність культурно-історичних об'єктів дозволяє формувати та розвивати різні туристичні продукти із урахуванням місцевих особливостей, колориту та автентики.

2. Визначні особи в історії краю (Б. Хмельницький, І. Виговський, І. Брюховецький, І. Мазепа, Д. Апостол, К. Розумовський, Г. Граб'янка, Л. Христовий, П. Корзун, О. Засядько, М. Духов).

3. Історичні центри, культурні осередки (м. Гадяч, с. Лютецька, Веприк, Рашівка, Римарівка, Харківці).

4. Достатня кількість музеїв та меморіальних комплексів: краєзнавчі, шкільні, профільні.

5. Культурні заходи: святкування на честь Дня Перемоги; річниці підписання Гадяцького договору; проголошення м. Гадяча гетьманською столицею; день українського козацтва; урочистості з нагоди річниці народження О. Засядько тощо.

6. Задовільний екологічний стан, лікувально-цілющий вплив природно-ресурсного потенціалу району.

Слабкі сторони (W):

1. Недостатнє державне фінансування на збереження та відновлення визначних пам'яток історії та культури району.

2. Недостатня кількість закладів розміщення та харчування, пристосованих для обслуговування туристичних груп у сільських населених пунктах.

3. Невисока активність закладів культури різного рівня у просуванні своїх пропозицій.

4. Погані дороги, відсутність туристичних знаків, недостатнє автобусне сполучення у місті та між селами.

5. Практична відсутність організованого екскурсійного туризму, гідів-екскурсоводів із знанням іноземних мов.

6. Низький рівень реклами туристичних продуктів в інших регіонах України.

7. Низький рівень співпраці із туроператорами та корпоративними замовниками з інших областей України.

Переваги (O):

1. Вигідне місце розташування.

2. Проведення маркетингових досліджень.

3. Підвищення попиту на спеціалізовані тури.

4. Перспектива виходу на ринок військового, релігійного, етнографічного туризму.

Ризики (T):

1. Політична та економічна нестабільність в країні.

2. Зміни в смаках споживачів.

3. Несприятливі демографічні зміни.

Таким чином, на прикладах місцевого краєзнавчого матеріалу є можливість формувати у туристів почуття гордості за героїчні вчинки їх пращурів, залучати їх до пошукової роботи з відновлення забутих імен, військових подій, захисних споруд, популяризувати здобуту інформацію серед своїх колег та друзів, адже історичні об'єкти, традиції стають справжніми символами Батьківщини лише тоді, коли перетворюються на об'єкти гордості для громадян держави, регіону, міста тощо.

Отже, військово-історичний туризм — це велика сила, яка породжує і зміцнює мотивацію тих, хто зі зброєю в руках стає на захист Батьківщини. Знаннями воєнного минулого народу виховується патріотизм та національна самосвідомість тих, хто триматиме в руках зброю. Адже професіоналізм захисника тільки тоді матиме сенс, коли, крім стратегічних, оперативно-тактичних знань та досконалого володіння військовою спеціальністю, він відбудеться як громадянин. Військово-історичний туризм також покликаний створювати підґрунтя для осмислення сутності сучасних військових подій та конфліктів.

Література:

1. Борщак І. Іван Мазепа / І. Борщак. — К.: "Свеанс", 1991. — 101 с.

2. Герасимчук В. Виговщина і Гадяцький трактат / В. Герасимчук. — Львів: Світ, 1990. — 134 с.

3. Костюк В.С. Гадяч — гетьманська столиця та незагоєні рани України / В.С. Костюк. — К.: КВІЦ, 2013. — 150 с.

4. Кривошея В.В. Козацька старшина гетьманщини / В.В. Кривошея. — К.: Знання, 2010. — 193 с.

5. Панасенко А.Я. Гадяч. Історико-краєзнавчий нарис / А.Я. Панасенко. — Гадяч, 1992. — 124 с.

6. Пустовіт Т.П. Гадяччина: Історія Краю / Т.Пустовіт. — Гадяч: видавництво "Гадяч", 2013. — 218 с.

7. Торяник М.Ф. Гадяцькі підземелля / М.Ф. Торяник. — Гадяч: видавництво "Гадяч", 2012. — 9 с.

8. Чайка І. Дзвони над Лютецькою / І. Чайка. — Гадяч: видавництво "Гадяч", 2001. — 438 с.

References:

1. Borshchak, I. (1991), Ivan Mazepa [Ivan Mazepa], Sveans, Kyiv, Ukraine.

2. Herasymchuk, V. (1990), Vyhovshchyna i Hadiatsky traktat [Vyhovschyna and Hadiach treatise], Svit, Lviv, Ukraine.

3. Kostiuks, V.S. (2013), Hadiach — hetmanska stolycia ta nezahoiieni rany Ukrainy [Gadyach — hetman capital and festering wounds Ukraine], KVITS, Kyiv, Ukraine.

4. Kryvosheia, V.V. (2010), Kozatska starshyna hetmanshchyny [Hetman Cossack officers], Znanntia, Kyiv, Ukraine.

5. Panasenko, A.Ia. (1992), Hadiach. Istoryko-kraieznavchyi narys [Gadyach. Local History essay], Hadiach, Ukraine.

6. Pustovit, T.P. (2013), Hadiachchyna: Istoriia Kraiu [Hadyachchyna: History Edge], Hadiach, Hadiach, Ukraine.

7. Torianyk, M.F. (2012), Hadiatski pidzemellia [Hadiach Dungeon], Hadiach, Hadiach, Ukraine.

8. Chaika, I. (2001), Dzvony nad Liutenkoiu [Bells on Lyutenka], Hadiach, Hadiach, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 19.12.2015 р.